

Etnik stereotiplərin formalaşmasına təsir edən əsas amillər**Aydan Güləddin qızı Dadaşova**

BDU-nun "Sosial və pədaqoji psixologiya"

kafedrasının müəllimi

E-mail: aydan.dadasova93@mail.ru**Rəyçilər:** psixol.ü.f.d., dos. E.A. Piriyeva,
psixol.ü.f.d. Ş.R. Aslanova**Açar sözlər:** etnik stereotip, avtostereotiplər, heterostereotiplər, stereotipləşmə, etnoslararası differensasiya, fərqli mədəniyyətlər**Ключевые слова:** этнический стереотип, автостереотипы, гетеростереотипы, межэтническая дифференциация, инородная этнокультурная среда, модели поведения молодежи.**Key words:** an ethnic stereotype, autostereotypes, heterostereotypes, interethnic differentiation, the alien ethnocultural environment

Sosial-psixoloji fenomen kimi etnik stereotipin xüsusiyyətlərini onun yerinə yetirdiyi funksiyalar toplusu da müəyyən edə bilər. H.Tecfel stereotipin fərqi və qrup səviyyəsində iki funksiyasını fərqləndirir. Fərqi olanlara: 1) koqnitiv (sxemləşdirmə, sadələşdirmə) və 2) qiymətləndirmə-müdafiə (müsbət «Mən-obrazın» yaradılması və qorunub saxlanması) aiddir. Qrupa isə bunlar aiddir: 1) ideologiyalaşdırıcı (qrupun davranışını izah edən və ona bəraət qazandıran qrup ideologiyasının formalaşdırılması və qorunub saxlanması) və 2) identifikasiya edən (müsbət qrup halında «Biz-obrazı»nın yaradılması və qorunub saxlanması) aiddir (1, s. 125).

Etnik stereotiplərə A.P. Sadoxinin «Mədəniyyətlərarası kommunikasiya» dərslər vəsaitində verilən tərif sosial-psixoloji sözlükdəki təriflə oxşardır: «etnik stereotip – hər hansı etnosun digər etnik birliklərin təmsilçilərinə xas olan əxlaqi, əqli, fiziki keyfiyyətlər barədə nisbətən dayanıqlı təəvvürlərinin məcmusu» (7, s. 179).

Etnik stereotipin təqdim olunan təriflərdə əksini tapmayan aşağıdakı xarakteristikaları və aspektlərini də qeyd etmək lazımdır. Bütövlükdə stereotiplər, ayrılıqda isə etnik stereotiplər bir fərdin təəvvürləri ilə deyil, "qrup razılığı" faktı ilə müəyyənləşir. Başqa sözlə, onlar ayrı-ayrı adamların beynində yox, böyük insan qruplarının şüurunda meydana çıxır (3, s. 128).

Stereotipləşdirmə insan təfəkkürünə xas olan qənaət prinsipi ilə, onun tək-tək konkret hallardan ümumiləşdirməyə doğru irəliləmək qabiliyyəti ilə şərtlənir. Stereotipləşdirmə faydalı funksiya yerinə yetirir, çünki sadələşdirmə və sxematizm insan fəaliyyətinin psixi tənzimlənməsi üçün zəruridir. Lakin etnik xurafat və mənfi rəy mənfi yükün daşıyıcısıdır, etnik gərginliyin güclənməsinə aparır və xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşma üçün ciddi maneədir (1, s. 101).

Qeyd etməliyik ki, stereotip etnoslararası differensasiyanın sadələşdirilməsinə və etnotəmas durumlarında qavrayışın "qənaətinə" xidmət edir. Onların rolu həm də etnik qruplar arasında münasibətlərin, konkret etnotəmas durumunun və ya başqa etnik qrupların üzvlərinə münasibətdə öz davranışının izah olunması və onlara bəraət qazandırılmasından da ibarətdir. Q.Soldatovanın qeyd etdiyi kimi, "etnik stereotiplər etnik sərhədlərin optimal keçiciliyini dəstəkləmək üçün koqnitiv vasitələrdir. Optimallıq ondan ibarətdir ki, etnik sərhədlərin sıxlığı, bir tərəfdən, qrupun müstəqil və bütöv etnomədəni törəmə qismində qorunub saxlanması üçün zəruri olandan az olmamalıdır, digər tərəfdən, müxtəlif xalqlar arasında aramsız qarşılıqlı əla-

qələr üçün zəruri olandan çox olmamalıdır” (9, s. 89).

Etnik qruplar arasında qarşılıqlı münasibətlərin obyektiv xarakteri stereotiplərə bu və ya digər rəng və yönüm aşılayır: millətlərarası münasibətlər pisləşərkən etnik stereotiplər mənfi affektiv yüklənməyə məruz qalır, qeyri-adekvatlığın artması və onların koqnitiv məzmununun sadələşməsi qeydə alınır ki, bu da öz növbəsində göstərişlərin real davranışda təcəssümünə yardımçı olur.

Ailənin şəxsiyyətin özünü təyininə təsiri ən önəmli sosial problem olaraq qalmaqdadır. Ailələr isə tamamilə müxtəlif olur. Fərd ilk həyat təcrübəsini, müşahidələrini məhz ailədə əldə edir və müxtəlif durumlarda özünü aparmağı öyrənir. Əminliklə demək olar ki, ailənin gənclərin dəyərləri arasında rolu yüksək olaraq qalmaqdadır.

Etnik stereotipləri 4 əsas funksiyasını fərqləndirə bilərik:

Koqnitiv. Dəyər-müdafiə. İdeloqiyalaşdırıcı. İdentikləşdirici.

Biz onu da aydınlaşdırdıq ki, stereotiplərin kommunikativ davranışa təsir göstərən 4 əsas xarakteristikasını fərqləndirmək qəbul edilmişdir: stereotipləşdirmə; stereotiplər informasiyanın keçməsi üsuluna və seçiminə təsir göstərir; stereotiplər başqalarından müəyyən davranış gözləntisi doğurur; stereotiplər təsdiqlənməyə meyilli olan öncəgörmələr doğurur.

Şəxsiyyətin təşəkkülünün əsas aspektləri insanların davranışının təsvir etdiyimiz çoxsaylı amillərin təsiri altında formalaşan sosial stereotipləri çox dayanıqlıdır və əksər hallarda, insanın bütün həyatı boyu mövcud olur. Onların dağıdılması, adətən, çox ağırlı proses olur, əsəbilik, rahatsızlıq hissi doğurur, psixi tarazlığın ciddi şəkildə pozulmasına, hətta stres durumlarına aparıb çıxarır ki, bu da insult və ya infarkta da səbəb ola bilər. Yeniliyə düşmən münasibət müəyyən dərəcədə qeyri-iradi fəaliyyət göstərən özünüqoruma instinkti ilə izah olunur. Bu instinkt bizi qərarlaşmış stereotiplərin dağıdılması ilə əlaqədar olan mümkün sarsıntılardan qorumağa cəhd edir. Xalqın etnik özünüdərkinin, davranışın etnik stereotiplərinin və digər etnosları qavramanın formalaşması prosesinin öyrənilməsi ən zəngin mənbə dildir (6, s. 102).

Etnik stereotiplərin formalaşması prosesinin uzun sürən və mürəkkəb bir proses olması qənaətinə gəlmək mümkündür. Stereotiplərdən azad doğularaq, uşaq artıq erkən uşaq yaşlarında qeyri-iradi olaraq başqa etnoslar haqqında təsəvvürlər formalaşdırmağa başlayır ki, onlarla qarşılıqlı münasibətlər məxsus olduğu xalqın tarixinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Etnik stereotiplərin formalaşması psixoloji səviyyədə baş verə bilər. Lakin bu prosesdə başqa etnosun nümayəndələri ilə bilavasitə təmaslar, iki etnos arasında qarşılıqlı münasibətlərin tarixi, həmçinin bizə ədəbiyyat, incəsənət, kütləvi informasiya vasitələri vasitəsilə təsir göstərən kütləvi şüur çox mühüm rol oynayır. Etnik stereotiplərin formalaşmasının öyrənilməsinin çox mühüm mənbəyi həm bütövlükdə xalqın dili, həm də ayrı-ayrı ədəbi və tarixi abidələrdir.

Məqalənin aktuallığı. Stereotip – emosional-dəyərləndirici anlaydır. Onun təbiəti iki komponentdən yaranır – bilik və münasibət (yönəliş). Davranışın stereotipliyi probleminin düzgün başa düşülməsi və adekvat nəzərdən keçirilməsi üçün, ilk növbədə, “stereotip” anlayışının mahiyyətinin və məzmununun müəyyənləşdirilməsi zəruridir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Sosial stereotip dedikdə, «qavrayan subyektin qavranılan insanı yaşından, cinsindən, etnik mənsubiyyətindən, milliyyətindən və peşəsindən asılı olaraq asanlıqla və tezliklə müəyyən kateqoriyalara aid edilməsinə meyilliliyini başa düşülür ki, bununla da həmin insana bu kateqoriyadan olan insanlar üçün tipik olan keyfiyyətlər şamil olunur.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Stereotip anlayışı uzun illər araşdırılmış və hazır ki dövrdə aktuallığını qorumaqdadır. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbə və magistrantlar, həmçinin praktik psixoloqlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Лебедева Н.М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию. М.: Нака. 1999. – 223 с.
2. Павленко В.Н., Таглин С.А. Общая и прикладная этнопсихология. М: Товарищество научных изданий КМК, 2005-383 с.
3. Платонов Ю. П., Почебут Л.Г. Этническая социальная психология: учебное пособие. Санкт-Петербург: СПбГУ, 1993. — 109 с.
4. Садохин А.П. Этнология. 2-е изд., - М.: Гардарики, 2004 - 287 с.
5. Солдатова Г. У. Психология межэтнической напряженности. Москва: Смысл, 1998. - 389 с.
6. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология. М.: Аспект Пресс, 2004.- 368 с.

А.Г. Дадашева

Основные факторы, влияющие на формирование этнических стереотипов

Резюме

Статья имеет чрезвычайную актуальность в условиях глобализации, где очень важно иметь научные представления о формировании этнических стереотипов в молодежной среде. Подчеркиваются существенные разработки в изучении проблемы таких авторов, как Агеев, Стефаненко, Лебедева, Почебут, Солдатова, Садохин, Потевня и др.

В статье анализируются существенные черты формирования этнических стереотипов молодежи в современных условиях.

A.G. Dadashova

Factors affecting the formation of ethnic stereotypes

Summary

Article has an extreme urgency in the conditions of globalization where it is very important to have scientific representations about formation of ethnic stereotypes in the youth environment. Essential workings out in studying of a problem of such authors, as Aqeyev, Stefanenko, Lebedeva, Pochebut, Soldatova, Sadohin, Potebnya are underlined, etc.

In article essential lines of formation of ethnic stereotypes of youth in modern conditions are analyzed.

Redaksiyaya daxil olub: 08.07.2022